

ՀԻՆ ԹՈՒՂԹԻՐ

ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ԶՈՀԵՐԻՑ

Քսան տարի է անցել Ապրիլեան Մեծ Եղեռնի օրերից, երբ Իք-
թիհատական բարբարոսութեան զոհ գնաց Թիւրքիայում գտնուող
մեր մտաւորականութեան լաւագոյն մասը: Մի քանի մասունքներ,
բախտի բերումով մեր ձեռքը մնացած մի քանի նամակ, որ տալիս
ենք ստորեւ, գէթ ա՛յս ձեռով յարգեմք յիշատակը մեր քանգագին
զոհերի: Աւելին՝ աւելի բնականոն ժամանակների գործ է:

Բացի է. Ակնունքի Հ. Յ. Դ. Ամերիկայի Շրջ. Պատգամ. Ժո-
ղովին ուղղած գրութիւնից, որ տարիներ առաջ լոյս է տեսել «Հայ-
րենիք» թերթում, միւսները անտիպ նամակներ են՝ գրւած հանրա-
յին նշանակութիւն ունեցող խնդիրների մասին: Եւ, ուրեմն, արժէ-
քաւոր են ոչ միայն որպէս սոսկական յիշատակ մեր նահատակներից,
այլ և իբրեւ պատմական կարեւոր վաւերագիր, որոնց մէջ արտացո-
լում են ժամանակի դէպքերն ու մտայնութիւնները եւ նամակագիր-
ների անհատական յատկութիւնները: ԽՄԲ.:

I

Է. ԱՆՈՒՆԻԻ ՆԱՄԱԿԸ Հ. Յ. Դ. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ

ՇՐՋ. ՊԱՏԳԱՄ. ԺՈՂՈՎԻՆ

1911, Դեկտ. 10, Պալիս.

Ամերիկայի Դաշնակցական Պատգամաւորական Ժողովին,

Իմ տարագիր ընկերներ,

Ձեր Ժողովատեղից չա՛տ հեռու, բայց ձեր սրտին շատ մօտիկ
քաղաքից է, որ գրում եմ այս տողերը:

Հաճոյքով վերլիչում եմ անցած տարւոյն ձեր Պատգամաւորա-
կան Ժողովը, եւ այն՝ երբեմն փոթորկալից, բայց միշտ կաղզուրիչ

Ժամերը, որ անցկացրինք միասին նոյն յարկի տակ, նոյն դաղափարների ջերմոցի մէջ:

Ու այդ վերլիչումից դրդւիւած՝ ուղարկում եմ ձեզ, իմ ծանօթ եւ անծանօթ ընկերներ, հին եւ նոր զինւորներ մեր սիրելի Դաշնակցութեան, սրտազին ողջոյններ, ընկերական լաւագոյն բարեմաղթումներ:

Այդ ողջոյնի հետ միասին՝ համեստ մի խնդրանք ունեմ, ձեր վէճերի ժամին՝ եւ սլաքարի ժամանակ, ոգեւորութեան թէ լքումի ընթացքում, մի վայրկեան իսկ աչքից մի թողէք Լուսաստղը, մեր վիրաւոր Վաթանը, որ տարազիր որդոց սիրով է ժպտում, նրանց սրտի մէջ է որոնում իր կայանը, եւ նրանց դարձի մէջ՝ իր մխիթարանքը:

Նայեցէք միշտ Դէպի Երկիր, եւ հաւատացէք նրա ասպագային: Ճիշտ է, քաղաքական Կարմիր ամպերը նորից կուտակւում են, բայց աղատութեան վերելքը, թէեւ ծանր, թէեւ յամրաքայլ, - անդիմադրելի է:

Եւ ես հաւատն ունեմ, ասպառած - հաւատ, որ շատ տարիներ չ'անցած, շատերը ներկայ սերնդից, նոյն իսկ ձեր փոքրիկ ժողովից նրանք, որոնք դեռ սպիտակ մաղ չ'ունեն եւ բաղդ ունեն, այժմ թոթովախօս եւ անմտահ, կը մեծանան, կը բարձրանան քաղաքական սլաքարի սանդուխները, եւ կ'երթան բաղմելու Հայ ժողովուրդի ներկայացուցչական ժողովի, Հայկական Պարլամենտի մէջ, մօտաւոր իջեւանը քաղաքական մեր յաղթանակի:

Ու եթէ մի օր ձեզանից մէկը, իմ ընկերներ, արժանանայ այդ չքնաղ բաղդին, թող յիշէ, որ իմ ասածը մարգարէութիւն չէր, այլ միայն հաւատ, անխախտ հաւատ դէպի այն ճամբան, որ թէեւ արեամբ ներկւիւած, միշտ առաջնորդում է դէպի աշխատանքի եւ գաղափարի յաղթադաշտը:

Այդ մեծ հաւատն է, գաղափարակից տարազիր ընկերներ, որ յանձնում եմ թղթի այս փոքրիկ կտորին: Պատուեցէք կամ փոշուն յանձնեցէք թղթի կտորը, բայց խնամեցէք ու տաքացրէք այդ մեծ զգացմունքը ձեր սրտի, ձեր մտքի, ձեր վերլիչումների մէջ:

Ձեզ հետ սրտով, Ձեզ հետ մտքով՝

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

II

Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

1912, 27 Հոկտ., Կ. Պոլիս

Սիրելի ընկեր Վրացեան,

Անցեալ շաբթու ստացայ ձեր հեռագիրը՝ որով տեղեկութիւն կը հարցնէիք մեր ողջութեան մասին. կ'երեւի թէ արտասահմանեան հեռագրական գործակալութիւնները մեծ փանիք առաջ բերած են հող՝ ազդարարելով Պոլսոյ մէջ ջարդեր: Պատասխանեցի անմիջապէս թէ վիճակնիս վատ չէ. անշուշտ ստացած էք հեռագիրս: Զարդեր չեղան մինչեւ այսօր, բայց կը թւի թէ պիտի ըլլան: Կը պատրաստուինք ուրեմն Կարմիր հարսնիքներու: Եւրոպական զրահաւորները եկած են, բայց յուսալի չէ որ մեծ բան կարելի ըլլայ սպասել իրենցմէ: Եթէ պուլկար բանակը յամառի պնդել Պոլսոյ վրայ քաղաքը - ինչ որ ստոյգ կը թուի գէթ մինչեւ այս ժամը - այն ատեն պէտք է ընդունիլ որ այս տաճիկները պէտի փորձեն վերջին գազանութիւննին ու պիտի դիմեն ջարդի եւ արիւնահեղութեան՝ Եւրոպայէն վերջնապէս հեռանալէ ետք:

Պատրաստութիւններ տեսած ենք ու կը տեսնենք շան սատակ չ'ըլլալու համար. եթէ մեռնինք՝ կը մեռնինք դիմադրութեամբ:

Երկու օր առաջ Պանք Օթոմանէն գանձեցի 132 ոսկի եւ 85 դրշ: Զենք գիտեր որ Բիւրօյի⁶ թէ թերթին հաշույն խրկուած գումար մըն է ատ: Երէկ դիշեր նոր զեկոյց մըն ալ ստացայ Պանք Օթոմանէն՝ ուրիշ կ'իմանամ թէ նոր գումար մըն ալ խրկած էք. այսօր կէսօրէն ետք պիտի երթամ գանձելու: Այս գումարը գանձելէ ետք կրնանք այլեւս գաղափար մը կազմել թէ երկու խրկուածներէն ո՞րը կազմակերպութեան, ո՞րը թերթին ըլլալու է հաւանաբար, մինչեւ որ անշուշտ ստանանք ձեր բացատրական նամակները:

Տամ ձեզի ուրախ լուր մը՝ այս բոլոր չար-խապարներու մէջ: Ազատամարտ անօրինակ եւ աննախընթաց յաջողութիւն մը գտաւ Պոլսոյ մէջ: Պատերազմէն առաջ, Պոլսոյ իր վախճանէն 1600 կամ 1700. պատերազմէն յետոյ աստիճանաբար բարձրացաւ եւ այսօր Պոլսոյ մէջ կը ծախուի 6000: Ո՛չ Բիւզանդիոն, ոչ Ժամանակ, ո՛չ Արեւելք եւ ոչ մէկ հայ թերթ այս ծաւալումն ունի: Հասարակութիւնը, նոյն իսկ մեր հակառակորդ խաւերը՝ այն հաստատ համոզումը կազմած են որ մի միայն Ազատամարտ կուտայ «ճիշտ», շիտակ եւ «ազատ» տեղեկութիւնները: Անշուշտ պատերազմէն ետք այս բարձրացումը կը նուազի, բայց ոչ մէկ տարակոյս որ գրաւած

կը մնանք մեր ձեռքին մէջ ընթերցողներու ահագին քանակ մը դարձրեալ: Թերթին այս յաւելումն էր որ փրկեց մեզ մասամբ, գոցելով գաւառներէն մեր ստանալիք գանձումներուն դժուարութիւնը: Պէտք է ըսել որ մենք ալ թերթը իրա՛ւ շատ լաւ տարինք. ահա ա՛միսէ մը ի վեր է, որ ոչ լուր օր գիտեմ, ոչ կիրակի. գիշեր ցորեկ խմբագրատունն եմ: Բարեւելով ձեզ եւ ընկերները ամենքն ալ

սրտագին ողջոյններով՝

Ջերդ Աչք Եհովայի*)

(Ռ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ)

III

ՀՐԱԶ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

«ԱԶԱՏԱՄԱՐՏ»

Կ. Պոլիս, 12/25 Յունվ., 1913

Վարչութիւն

Սիրելի ընկեր Վրացեան,

Պօսթըն

Ներքի որ անդրանիկ նամակս թերթի, եւ մանաւանդ գանգատի վերաբերեալ խնդրին շուրջ դառնայ: Ինչ անենք որ այդպէս եղաւ:

Նախ շնորհակալութիւն եւ գոհունակութիւն պիտի յայտնեմ Վարչութեան կողմէն, որ մեր հեռագրային անձկագին կոչին, փութկոտ գտնուած էիք անմիջապէս եւ հեռագրով 132 ոսկու չափ գումար մը փոխադրելու. եթէ այդ դրամը ժամանակին չհասնէր, թերեւս ստիպէինք ընդհատելու թերթերնիս, որովհետեւ չէինք յաջողած փոխառութիւն կնքելու եւ կուսակցութեան կեդր. սնտուկն ալ կը մերժէր այլեւս՝ փոխի ձեւի տակ անգամ, մեզի դրամ տալ: Հետեւաբար, կրնաք հասկընալ թէ ինչպիսի յարմար ժամանակի մը հասած էր այդ գումարը, որ կուգար փրկելու մեր վտանգւած կացութիւնը:

Գահիրէ, Սամսոն եւ Տրապիզոն, նոյնպէս շտապած էին, թէեւ աւելի համեստ չափով, հեռագրով գումարներ փոխադրելու: Գաւառներու վիճակը կը շարունակէ մնալ նոյնը. դրամ չենք ստանար կանոնաւոր կերպով: Մեր գլխաւոր միակ աղբիւրը՝ Պոլիսն է, ուր 3500 թերթ կը ծախենք օրական եւ անոր հասոյթը բաւական մեծ դարձան մըն է մեր վիճակին: Սակայն Ամերիկան սկսած է կրկին մեզ մտահոգութիւն պատճառել. 70 օրէն աւելի է ինչ ստացած ենք

*) Ռ. Զարդարեան այս ծածկանունով Պոլսից Թղթակցութիւններ էր գրում «Հայրենիք»-ին:

այդ 132 ոսկին, բայց անկէ ի վեր սանթիմ մը խակ դրամ չենք ստացած ամերիկեան ոչ մի քաղաքէն, անշուշտ, ձեր կամ Կ. Կ.-ի մէկ կարգադրութեամբ: Ասիկայ նոր աղէտի մը դուռ պիտի բանայ եւ նոր անկանոնութեանց տեղի պիտի տայ: Յատկապէս ձեզի կը դիմեմ որ այս կարգադրութիւնը դադրեցնէք եւ կամ նոյնքան գումար մը մի քանի ամիսը անդամ մը մեզի ղրկէք պարբերաբար: Այլապէս, ձեր ըրած աջակցութիւնը, բարիքը, պիտի դադրի լաւ ծառայութիւն մը ըրած ըլլալու հանգամանքէն եւ ուղղակի՝ թերթի գլխուն դժբաղդութիւն մը պիտի լինի:

Ընկեր Ժիրայր *) քանի մը անգամ գրած է եղեր այս հարցի մասին եւ սակայն ոչ մի հետեւանք չէ ունեցած. արդեօք իմ գրութիւնն ալ ա՞յդ բաղդին արժանանայ պիտի: Պիտի շատ ցաւէի, որովհետեւ ահա մէկ տարի է որ վարչական նամակներ գրելէ դադրած եմ, թողնելով այդ հոգսը Ժիրայրին, որ այնքան լաւ կերպով կը տանի. եւ երբ, հիմակ, թերթի ֆինանսական տաղնապը նկատի ունենալով, կը հարկադրւիմ ձեզ մօտ միջամտել, պարզելու համար մեր իրական վիճակը, յուսալով որ պիտի ջանաք մեզի օժանդակելու, անշուշտ պիտի ցաւէի՝ եթէ անհետեւանք մնար այս դիմումն ալ, քանի որ այդ պարագան թերթին մեծ վնաս պիտի պատճառէր:

Մեր առաջարկն էր, Կ. Կ.-ի կողմէն, ապահով, դրական մի կօնորօլի դրութեան կիրարկումը ամերիկեան գործակալներուն վերայ. եթէ այդ տեղի չունենայ, սոսկալի պիտի լինի մեր վիճակը, խոշոր վնասներ պիտի ունենանք: Լաւ է ձեր կարծիքը յայտնէիք մեզի: 1913-էն սկսեալ մեր նոր պայմանները վաղընէ սկսեալ պիտի հրատարակուին թերթին մէջ. այս անգամ առանց բաղադրութեան պիտի գործադրութեան դնենք կանխիկի սկզբունքը, ապառիկներ պիտի անպայման դադրեցնենք, ամէն տեղ, ուրքեր ալ լինին, եթէ ատոր համար 2000 բաժանորդներէն անգամ գրկւինք:

Ձեզի կը դիմենք որ դիւրացնէք մեր գործը. Կ. Կ. կրնար եթէ միայն կամեմար, ինչպէս ուրիշ առիթներու մէջ արտայայտած է այդ կորովի կամքը, Կ. Կ. կրնար, կրսեմ, իրական ծառայութիւն մատուցանել Ազատամարտին: Կրսպասենք անհամբեր դրամի, ապա թէ ոչ, մեր կրիզը շատ սարսափելի պիտի լինի: 4 տարուան մէջ երբեք չէ պատահած այս բանը, Ամերիկայէն, մէկ անգամէն զորկուելու եւ 72 օր անընդհատ կոպէկ չստանալ, աղէտալի է մեզ համար: Կ. Կ.՝ անմիջապէս, իր 132 ոսկին չպէտք է դանձէր եւ հաշակցէր,

*) Ժիրայր-Բարթոլ Զօրեան, որ «Ազատամարտ»-ի վարչութեան քաժմում էր աշխատում:

այլ աւելի երկար ամիսներու ընթացքին եւ պիտի դռնանար մէկ մասը հաշուակցելով, մնացածը թերթին շրջելով: Ինչ որ է՝ եղածը եղած է, իմ խնդրանքն է որ, ընկերներու հետ այդ մասին խորհրդակցիք եւ նոր կարգադրութիւն մը ընէք: Ընկեր Կորոյեանին*) ալ առանձին պիտի գրէի, սակայն ժամանակս չներեց. պիտի խնդրեմ ձեզմէն, կարգաւ անոր այս նամակս եւ իր աջակցութիւնն ալ ստանալ: Մեր պահանջը շատ մեծ է Ամերիկայի վրայ. եթէ Կ. Կ. բացառիկ միջոցներ ձեռք չառնէ, մեր 6-800 ոսկին կը վտանգուի ապահովարար:

- 3 անգամ ղրկուած գումարներն ալ ստացած ենք (222+453 եւ 451' = 1126 օսմ. ոսկին) ի. **) գործին համար:

Սպասելով ձեր բարի լուրերուն, սիրալիւր բարեւներով

ՀՐԱԶ

IV

ԲԱՐՍԵՂ ՇԱՀՊԱԶԻ ՆԱՄԱԿԸ

Նամակի վրա ամսաթիւ չի նշանակւած: Գրւած պէտք է լինի 1914 թ. սկիզբը, Բարեկորդութեան ծրագրի ստորագրութիւնից յետոյ: ԽՄԲ.:

Սիրելի ընկեր վրացեան,

Ստացայ 100 Փրքը շնորհակալութեամբ: Ինծի կը թուի որ այս անգամ շատ մաքուր չեմ գրած, խնդրեմ փորձերուն դարձնէք առանձին ուղարկութիւն: Երեք ստորագրութեամբ թղթակցութեան համար Պոլսոյ ընկերները վախցեր են եղեր որ մի՛ գուցէ թուրքերը բարկանան եւ իրար անցնին: Պոլսոյ ընկերները ժամանակէ մը ի վեր սկսած են շատ «վախնալ», ամէն բանէ «վախնալ», չլրցան մինչեւ անգամ ընդհ. Ժողովի որոշումը՝ փառլամէնթական ընտրութիւններու մասին՝ գործադրել - չարունակ երկակենցաղ, խառնածին տաքտիքի մը կը հետեւին մեր ընկերները Պոլսոյ մէջ: Հրաշալի է այս պահուստ ձեր բռնած ուղղութիւնը: Ոչ ոք չի հաւատար այս բռնորոգումներուն. երկրէն մէկ երկու ընկերներ եկած էին այստեղ - կը պատմէին թէ ամէն մարդ սկեպտիկ է, բայց եթէ մամուլը

*) Յ. Կորոյեան - Հ. Յ. Դ. Ամեր. Կ. Կ.-ի այն ժամանակայ ֆարտուղարը:

**) Ինֆնապաշտպանութեան:

ողեւորուի, անօրէն մեր ժողովուրդը նորէն կը կորսնցնէ գլուխը: Ինծի պատմեցին որ Սեբաստիոյ մէջ մէկ երկու հոգի լսելով որ Պօղոս փաշան հեռագրեր է թէ լուծւեցաւ վերջացաւ հայկ. հարցը, գացեր ծախեր եմ իրենց ատրնամակը, ըսելով որ ալ պէտք չկայ: O tempora! O mores!

Ձերմ բարեւնեքով Բ. ՇԱՀՊԱՋ

V

Ա. ՎՌԱՄԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Կ. Պոլիս, Մարտ 16|29, 14

Սիրելի Վրացեան,

23 Փետր. նամակդ հոս անցաւ ձեռքս:

Նամակդ սկսեր էիր սաստով իմ «լաւատեսութեան» մասին, որ հաղորդուած է եղեր քեզ նաեւ Պետերբուրգէն: Այդ լաւատեսութեան հակադրեր էիր «նրքին կաղմակերպական աշխատանք» կատարելու անհրաժեշտութիւնը, «սեփական քօնթրոլ» ունենալու համար: Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ գրած են քեզ իբր տպաւորութիւն, բայց քու առջեւդ են իմ մանրամասն ու երկար նամակներս ուղղած քեզ եւ ապա յաջորդաբար Կ. Կ.-ին: Ակներեւ պիտի լինէր, որ լաւատեսութիւնս ոչ թէ քաղաքական կոմքիմասիոններու վրայ հիմնուած դիւանագիտական աղբիւր մը ունէր, այլ այն ներուժ աշխատանքը, որ արդէն կը կատարուի Երկրի մէջ, եւ որուն մասնակցել կը հրաւիրէի Երկրէն դուրս գտնուող ուժերը: Իմ առաքելութիւնն էր նախ ուժ եւ ապա դրամ գտնել: Իսկ գալով Պոլսի ընկերներու կարծիքին կամ ուղղութեանը, ոչինչ կրնամ ըսել, որովհետեւ չեմ գիտեր ինչ գրած են ձեզ հոգ: Անկանոնութիւններ պատահած են Սիմօնի մահէն ետք, քարտուղարի եւ գործավարի խնդիրներ ծագած, որոնց վրայ չեմ ուզեր հոս ծանրանալ: Կաղմակերպական թերութիւններու եւ դժգոհութիւններու համար շատ պիտի խօսինք Ը. Ժողովին մէջ, ուր հարկ պիտի ծանրանայ մեզ՝ հիմնական կարգադրութիւններ ընելու Բիւրօի նոր կաղմի եւ անոր վայրի մասին եւս հաւանօրէն:

Դժգոհութիւնները եթէ միայն թղթակցութեան մասին լինէր՝ հոգ չէր: Ընտրական գործին եւ համերաշխութեան խնդրին առած ախտաւոր հանգամանքը եւ հետեւանքները այլապէս ծանր պատասխանատուութիւն մը կը բեռնեն այդ Բիւրօի վրայ: Պաղարիւնով քննելու ենք ամէն բան, ու կրնանք քննել: Այսպիսի պարագաներու մէջ՝ մեր ապակեղրոն կաղմակերպութիւնը ինքզինքը կորսնցուցած չէ՝ ինչպէս չեղաւ այսօր ալ: Քիչ մը ուշ, հրապարակ եկաւ Հա-

Ա. ՎԱՍԻՆ

յաստանի Բիւրօն եւ տարբեր զարկ մը տուաւ՝ *modus vivendi* մը ստեղծելով՝ Պոլսի եւ ներսի հոսանքներու միջեւ: Մանրամասնութեանց մէջ չեմ մտնէր հիմա - ուրիշ առթիւ թողնելով: Երկու խօսքով՝ համազգային բոյկոտը մերժուելէ ետք (Պատրիարքարանի մասնակցութեամբ), անմտութիւն էր կուսակցութիւնը բաժնել «Ազգ»-էն, պարզապէս գոհացում տուած լինելու համար միւս կուսակցութիւններու ինքնասիրութեանը:

Ամերիկայի գործերը չափազանց կը մխիթարեն մեզ - բան մը չեմ հասկնար միայն. քու հապճեպով մեկնումդ, փոխարինող մը չգտած: Զէ՞ որ ամէն մէկս նոյն վիճակի մէջ գտնուելու ենք ունէ ատեն - ու գործէ մը հրաժարելէ առաջ, այդ գործը ուրիշի մը ձեռքը յանձնելու մտահոգութիւնն ունեցելու ենք: Դու կը նեղանաս որ հազար անգամ գրելու ես Պոլիս, եւ լուծում մը չեն գտած: Շա՛տ լաւ գիտես, որ տրամադրելի ու ձեռնհաս ուժերը թիւրք պաշտօնեաներու պէս պատրաստ չեն սպասել, որ վերցնես մէկը ուղարկես հոգ:

Արարատեանը հաւանք է, կարծեմ, բայց Վարանդեանը չի թողուր զինքը, առարկելով անոր ներկայութեան կարեւորութիւնը Ժընեւի մէջ: Զանադիր ենք համոզելու դայն: Ամէն պարագայի մէջ հեռանալու չես, մինչեւ յաջորդող չգայ: Շատ լաւ գիտես թէ բարոյական ինչ հարուածի ենթարկած կը լինիս տեղիդ ընկերները, որոնք միշտ կանխակալ կարծիք մը ունին թէ իրենց չըջանը արհամարհուած է ղեկավար մարմիններէն:

Տարօն երթալու որոշումդ կը ծափահարեմ. սքանչելի՛ միտք. հոն խոսքան վայր է ու չափազանց շատ գործ կայ կատարելու: Արդէն այս տարի կը ջանանք ուժեղցնել այդ շրջանը, Բաղէշի հետ: Քանի մը ընկերներ խոստացան դալ (Աբրահամ եւ ուրիշներ) Տարօն - Վասպուրականի համար: Ես ալ պիտի երթամ, Վահանն ալ (ընտրուելինք կամ ոչ՝ նոյնն է - ամառուան ամիսները եւ աշունը կրնանք հոն անցնել): Ես յատկապէս նկատի ունիմ Վանայ լճի հարաւակողմը միջին Բաղէշ - երկարօրէն կը խօսինք, երբ հանդիպինք իրար: Միտքս է՝ հայկական ընդդիմադրութեան ողնայարը կապել Տարօնի հետ եւ ապա յառաջանալ դէպի Տէրսիմ եւ անդր:

Կովկասի եւ Ռուսաստանի ճամբորդութիւնս ունէր իր հաճելի եւ դժգոհ կողմերը: Ընկերական շարքերը արթննալու վրայ են. նոր կաղմակերպութիւն՝ Ալեքսանդրապօլ, Երեւան, Բաթում, Թիֆլիզ, Բադու, ուսանողական խմբեր Պետերբուրգ, Մոսկուա, Կիւեւ: Բայց արթնութեան շրջանն է - խարխալումի տատանում մը կայ տակաւին՝ գործնական ծրագիր մը որոշելու մէջ: Հայկական խնդրի այս նոր փուլը՝ ռուս դիւանագիտու-

Թեան «բարեացակամ վերաբերումը» կը հարկադրէ մեզ զգուշաւոր տակտիկ մը բռնելու այս պահուս հոն: Դժբախտաբար Ը. Ժ.-ի ուրոշումն ալ ծանօթ չէ բոլոր շրջաններուն, որպէսզի հնարաւոր լինէր՝ լայն խորհրդակցութեան նիւթ ընել ընկերներու մէջ: Ինձի կը թուի որ առաջիկայ ընդհանուր ժողովի խոշոր խնդիրներէն մէկն ալ ադ ըլլալու է: Գտնել նուազագոյն պահանջներու իրական (réal) գետին մը, հաշտեցնելու ազգային պահանջները աշխատաւորական պէտքերու հետ՝ Կովկասի համար: Անհաճոյ մասը տպաւորութիւններու - այն արագ ապագայնացումն է մտաւորական շարքերու, որ խորապէս կը վիրաւորէ ամէն զգայուն Հայ: Մեր ընկերներու՝ Վարանդեանի եւ ուրիշներու երեխաներն անդամ ուսներէն կը խօսին իրենց՝ դաշնակցական մայրերու ներկայութեամբ: Կովկաս պտտելու է՝ գնահատելու, սորվելու համար ինչ որ ունինք Թիւրքիոյ Հայերս, կարելիութիւններու անսահման դաշտ մը ազգային մշակոյթի եւ քաղաքական կառուցուածքի համար:

Նորէն հարկադրուած ենք խոստովանելու որ Թիւրքիոյ Հայկական խնդիրը ընդհանուր հայկական խնդիր մըն է, եւ ուսաստաններու ապագային համար նոյնքան հրամայականօրէն անհրաժեշտ, որքան մեզ համար: Ռոստով չհանդիպեցայ, թէ եւ պիտի երթայի, եթէ շտապով դիւ հոս չկանչէին: Ամէն տեղ գտայ սիրալիր ընդունելութիւն, եւ այդ ընդունելութեան մէջ չափեցի մշակութային բարձրութիւնը տաճկահայերու եւ կովկասահայերու միջեւ: Կովկասցիք նըկարագրով, մարդկային եւ ընկերային զգացումներով բարձր են անբաղդատելիօրէն: Համեմատութեան եզրս հասարակ ժողովուրդը չէ - ամէն տեղ գրեթէ նոյնն է հայը: Սօսքս միջին կրթուածներու մասին է՝ քաղքենիներու: Տարբերութիւնը ահագին է օրինակ՝ կարնեցու եւ ալեքսանդրապօլցու միջեւ, թէ եւ երկուքն ալ նոյն ցեղին (Բարձր Հայքի) եւ բարբառին կը պատկանին, չատերը հեռու ազգակցութեամբ եւ խնամութեամբ կապուած իրարու՝ սահմանին երկու կողմը:

Ընդհ. ժողովը տեղի կունենայ անպատճառ Վարդապետին (յուլին 13) մօտ: Հրաւէրը արդէն ուղարկուեցաւ այս շաբթու: Աճապարեցէք ձեր հարցերը պատրաստել եւ հասցնել, որպէսզի օր առաջ օրակարգը կազմուի եւ ցրուուի, Շրջանային ժողովներու գումարումէն առաջ: Բիւրօի Հրաւէրը չփոթ է այս մասին, ուստի դուն հասկցուր այդ կէտը:

Առողջութիւնս գէշ չէ. թէ եւ տկար չեմ, բայց յոգնած եմ, ջրղապէս: Հոս եկայ, աւելի գէշ եղաւ: Հարկադրուած եմ պտտելու Թաղէ Թաղ, ատենախօսութեան եւ ընկ. ժողովներու: Եթէ միջոց

ունենայի, կ'երթայի քրոջս քով, թէ մայրս տեսնելու եւ թէ դարմանուելու համար: Է՛հ, գոցենք, մենք մարդու կարգը չենք որ...:

Թղթակցի համար գրեցի Վան, որպէսզի մէկը նշանակեն. ես անուանեցի թեկնածուն. երբ հաւանին՝ կ'իմացնեն ուղղակի կամ իմ միջոցով:

Թղթակցելու համար կրնաս դիմել՝ Երեւան, Մարին: Սիրական Տէր-Մարտիրոսեան, յանձնել Միքայէլ Տէր-Մարտիրոսեանին: Ներփակ բ. ծրարով:

Թիֆլիս, Նիկողոս Աղբալեանին, Ներսիսեան Դպրոց:

Բագու, Սիմօն Յակոբեան, Հայոց Դպրոց: Կամ Սիրաք Գրիգորեանին - Հայ Եկեղեց. Ծխակ. Դպրոց:

Պայմաններու մասին եւս գրէ, որպէսզի լրջօրէն նկատի առնեն եւ պատասխանեն անմիջապէս:

Համբոյրներով քեզ եւ զիս յիշողներուն՝

Ա. ՎԱՍՄԱՆ

VI

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

Յ. Յ. ՇԱՀՐԻԿ

Կ. Պոլիս, 27/12 Մարտի, 1914

Յարգելի ընկեր Վրացեան,

Այսօր երեկոյեան միայն ստացայ փետրովար 21 թուագրեալներն եւ շտապում եմ անմիջապէս պատասխանել:

Նախ ասեմ որ ի դուր էք այդպէս մտահոգւում հօնօրարի մասին: Ես չեմ գրել երբեք եւ չեմ գրում հօնարար ստանալու համար եւ մինչեւ այս տարին ո՛չ մի տողի համար եւ ո՛չ մի տեղից հօնօրար չեմ ստացել: Եթէ ի վիճակի լինէի՝ ես ինքս կը վճարէի թերթերին իմ մտքերը յայտնելու, տարածելու միջոց ու միջոցողն ու նենալու, ծառայեցնելու համար: Առ ի չգոյէ այդ նիւթական կարողութեան, բաւականացել էի միայն գրել հոն ու այնչափ՝ որքան օրդանը ինձ մատչելի ու իմ ուժերը կը ներէին: Միայն 1913 կէսից, Օգոստոսից սկսած, երբ Աղատամարտի խմբագիրը՝ դուցէ մի երկու մօտ ընկերների խորհրդակցութեամբ, նկատի առնենալով իմ նիւթական անձկութիւնը, առաջարկում էր ամսական մի վարձատրուութիւն եւ ես ղեկամակում էի, ինձ համոզեցին յայտնելով. «Ինչո՞ւ

ես խղճահարում, բոլորը, բոլորը, բացի Ակնունիից, Սիմոնն անգամ ստանում են, դու ինչո՞ւ չը պիտի ստանաս»։ Չը կարողանալով միջավայրի հետ հաշտուել, չկարողանալով ճկունանալ, քաղաքական եւ տնտեսական բերմունքների եւ այլ հանգամանքների բերմամբ, իմ գործերը տակն ու վրայ եղած, սեփական միջոցներից զրկուած լինելով, ակամայ համակերպուեցի եւ առաջին անգամ 1909-ին երկու երեք ամիս, այս անգամ էլ 14 Օգոստոսից ի վեր տեղաւորուեցի խմբագրատանը իբրեւ աշխատաւոր՝ ստացածս հոնօրարի կարգ հանցնելու համար։ Քարշ եմ տալիս այս պայմանների մէջ միայն անձնական սնունդս հոգալով եւ տարի ու կէսից ի վեր երեսաներիս ո՛չ մի կոպէկ օգնութիւն չհանելով, երեսի վրայ թողնելով։ Լաւ է, վատ է արածս, չը գիտեմ, բայց այդպէս եմ եղել եւ այդպէս կը մնամ ու կը մեռնեմ։ Հէնց որ վաղը հնարաւորութիւնը կունենամ՝ առանց իմ եսը վրայ տալու, առանց քոմպրոմիսի, իմ գործով, իմ միջոցներով ապրելու, եթէ կարողացայ ստացածներս էլ կը վերադարձնեմ, եթէ չկարողացայ, գոնեա կը վերսկսեմ առանց վարձատրութեան իմ աշխատակցութիւնս նուիրելու հոն եւ նրանց՝ որոնց հետ իմ համոզմունքներով ու խղճով հաշտ կը լինեմ։

Այս հոգեկան դրութեան մէջ է որ ընդունում եմ ձեր ուղարկած չէք եւ ձեր զուտ ընկերային ու անձնական փափկանկատութեան համար շնորհակալութիւն եմ յայտնում։

Այս բացատրութիւնները մտերմօրէն (եթէ թոյլ կը տաք այդ շնորհը վայելելու) ձեզ տալու հոգեբանօրէն պահանջը զգացի ո՛չ միայն հոնօրարի հարցը լուծելու՝ այլ եւ ձեր նամակում շօշափած միւս, էական ու մեծ ցաւերի մասին միմեանց աւելի լաւ հասկանալու համար։ Դուք ինձ եւ ես ձեզի մօտից, անհատաբար չենք ճանաչում եւ ես իմ բնաւորութեամբ անճանաչելի եմ մնացած։ Ես էլ պահանջը ունեմ մտերմութեան, հասկանալու եւ հասկացուելու համար, եւ յաճախ երեխայի միամտութիւնը ունեմ յուսալու եւ փնտրելու։ Ահա՛ այդ վայրկեաններից մէկի, ձեր նամակի ազդեցութեան տակ, ընդ առաջ եմ գալիս ձեր ցանկութեան ո՛չ միայն «Հայրենիք»-ին իմ աշխատակցութիւնս նուիրելու կամ շարունակելու համար, այլեւ զուտ անհատական-ընկերային մտերմութիւնը, հաւաքուածքիւնը հաստատելու համար...

Ձերմ բարեկներով Յ. Յ. ՇԱՀԻԿ

